

dr inż. Włodzimierz Łęcki

Współczesne formy krajoznawstwa

REFLEKSJE WSTĘPNE

W czasie sesji naukowej — poświęconej społecznej i kulturalnej roli krajoznawstwa odbytej we Wrocławiu w 1977 r. Juliusz Braun określił dziesięć chronologicznych etapów rozwoju myśli krajoznawczej w Polsce (12). Etapy te, częściowo nakładające się na siebie to:

1. Etap Komisji Edukacji Narodowej (koniec XVIII w. — dominująca rola bezpośredniego poznania kraju w wychowaniu narodowym)
2. Etap krajoznawstwa rozpoznawczo-odkrywczego (pocz. XIX w. — podróże po kraju połączone z odkryciami geologicznymi)
3. Etap krajoznawstwa romantycznego (poł. XIX w. — fascynacja pięknem kraju i jego mieszkańcami)
4. Etap krajoznawstwa edukacyjnego (2 poł. XIX w. — nawrót do idei etapu 1)
5. Etap krajoznawstwa patriotycznego (przełom XIX i XX w. — hasło A. Janowskiego: „Poznać—pokończyć—służyć Ojczyźnie”)
6. Etap regionalizmu krajoznawczego (pocz. XX w. — od poznania własnego regionu do poznania kraju)

7. Etap krajoznawstwa turystycznego (okres międzywojenny — wędrówki po kraju z programem o treści krajoznawczej)
8. Etap krajoznawstwa naukowego (lata trzydzieste — krajoznawstwo jako nauka)
9. Etap krajoznawstwa paranaukowego (czasy współczesne — funkcja służebna nauki wobec krajoznawstwa)
10. Etap geografii turystycznej (czasy współczesne — sprawowanie systematyki walorów krajoznawczych, podział kraju na regiony)

Podział ten budzi wiele kontrowersji, często uważany jest za zbyt szczegółowy, zbyt teoretyczny. Pozwala jednak prześledzić ewolucję głównych idei krajoznawstwa na przestrzeni ostatnich dwunastu lat.

Inne podziały rozróżniają rodzaje krajoznawstwa w zależności od zaangażowania ideowego oraz form i celów działalności krajoznawczej. Wśród tego rodzaju podziałów najbardziej prostym zdaje się być podział przedstawiony przez Marka Staffę (8). Dzieli on krajoznawstwo na:

1. Krajoznawstwo bierne (przyjmowanie wiedzy krajoznawczej od innych, np. przewodników, przodowników)
  2. Krajoznawstwo czynne (świadomy wybór działań, przygotowanie teoretyczne do wędrówki, popularyzacja wiedzy i własnych doświadczeń krajoznawczych)
  3. Krajoznawstwo twórcze (opracowywanie wiedzy krajoznawczej wg pewnych założeń, publicystyka krajoznawcza, inwentaryzacja krajoznawcza).
- Mając na uwadze powyższe podziały należałoby określić formy współczesnego krajoznawstwa uwzględniając dominujące obecnie przesłanki ideowe oraz poszczególne rodzaje krajoznawstwa. Nie jest celem tego artykułu precy-

zowanie założeń ideowych obecnych działań krajoznawczych. W ogólności można stwierdzić, że idea współczesnego krajoznawstwa jest syntezą idei poprzednich okresów. Występują w nim elementy wiedzy o kraju, regionalizmu, wędrownictwa i poczyniń paranaukowych. W ostatnich latach analizowano krajoznawstwo pod różnymi kątami. Liczne sympozja, konferencje, seminaria naukowe, popularnonaukowe i pseudonaukowe określały wpływ krajoznawstwa na wychowanie społeczeństwa, środowisko naturalne, zagospodarowanie przestrzenne, na przeciwdziałanie zagrożeniu społecznemu itp. Mniej było tego typu spotkań poświęconych bezpośrednio metodyce krajoznawstwa np. systematyce walorów krajoznawczych, zainteresowaniom krajoznawczym różnych grup społecznych, literaturze krajoznawczej (w tym przypadku dotyczy to czasów przed 1980 r.).

CZYNNIKI OKREŚLAJĄCE FORMY KRAJOZNAWSTWA

Głównymi czynnikami determinującymi formy krajoznawstwa są cele działalności i rodzaje krajoznawstwa. Zachodzące w ostatnich latach w Polsce radykalne przemiany polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe wywierają wpływ na cele i wynikające z nich formy krajoznawstwa. Krajoznawstwo należące do szeroko rozumianej infrastruktury społecznej przeżywa obecnie poważny regres. Pewne sformułowania aktualne jeszcze rok temu obecnie straciły swe znaczenie. To samo zresztą dotyczy kultury, turystyki, sportu i innych działań społecznych. Obniżenie poziomu ekonomicznego społeczeństwa sprawiło, że poważnie ograniczone zostało zapotrzebowanie na wszelką „konsumpcję duchową”.

W przypadku krajoznawstwa ograniczenia te mają charakter raczej ilościowy, a nie jakościowy. W latach 80-tych po III Kongresie Krajoznawczym w Płocku dokonano bardzo wiele w dziedzinie wyznaczenia racjonalnych celów działalności krajoznawczej, wprowadzenie w życie nowych form, szczególnie w odniesieniu do krajoznawstwa twórczego. Część z tych dokonań przedstawiona została w „Raporcie o działalności krajoznawczej w PTTK 1979–1989” (6). Raport ten opracowany na podstawie ankiet przesłanych przez Zarządy Wojewódzkie PTTK i Zarządy Oddziałów PTTK ukazuje obraz działalności w dwóch określonych wyżej sferach: krajoznawstwa biernego i krajoznawstwa czynnego, pomijając bardzo dynamicznie rozwijającą się po 1980 r. sferę krajoznawstwa twórczego. Inne elementy działalności krajoznawczej omówione zostały na osiemnastu sejmikach przedkongresowych, jakie odbyły się w latach 1986–89. W zakresie programowym problemy omawiane na sejmikach przedkongresowych znalazły swoje odbicie w poszczególnych zespołach Kongresu.

Synteza dotychczasowych dociekań i poglądów na temat teorii krajoznawstwa oraz jego roli w wychowaniu młodzieży przedstawiona została w pracach Wojciecha Lipniackiego (9) i Kazimierza Denka (1).

TURYSTYKA I KRAJOZNAWSTWO

Krajoznawstwo bierne i czynne w integralny sposób powiązane jest z turystyką. Różnego rodzaju imprezy turystyczne, wycieczki autokarowe i imprezy turystyki kwalifikowanej umożliwiają bezpośrednie poznanie kraju. W dziedzinie turystyki masowej podstawowym rodzajem są wycieczki autokaro-

we. Umożliwiają one w wygodny sposób w stosunkowo krótkim czasie zwiedzenie miejscowości i obiektów, często według programu o specjalnym profilu, np. trasy poświęconej historii, określonym zabytkom, formom krajobrazowym. W różnym stopniu program krajoznawczy stanowi część składową imprez turystyki kwalifikowanej: rajdów, zlotów, splywów. Imprezy tego rodzaju gromadzą duże liczby uczestników, w większości młodzieży, stąd racjonalny program krajoznawczy ma duże znaczenie poznawcze i wychowawcze (6). Innego rodzaju imprezami krajoznawczymi są spotkania krajoznawcze: sympozja, seminaria, sejmiki. Poświęcone określonej tematyce historycznej, geograficznej czy przyrodniczej połączone są często z objazdem terenowym, stanowiącym ilustrację do teoretycznych obrad stacjonarnych. Mniejszą popularnością cieszą się obecnie wykłady i prelekcje krajoznawcze. Pośrednią formę popularyzacji walorów krajoznawczych stanowią wystawy i konkursy krajoznawcze. Konkursy często są częścią imprez turystyki kwalifikowanej o bogatszym programie merytorycznym.

Do krajoznawstwa czynnego zaliczane są: przewodnictwo, kolekcjonerstwo, prowadzenie kronik. Na zasadzie sprzężenia krajoznawstwo czynne jest dla organizatorów imprez elementem działania odbieranym przez uczestników jako forma krajoznawstwa biernego, np. organizacja konkursu krajoznawczego. W ostatnich latach zanotowano wzrost i duże zróżnicowanie imprez turystycznych i krajoznawczych (6). Często poświęcone one były ściśle określonym, wąskim tematom najczęściej historycznym lub przyrodniczym.

Kolekcjonerstwem krajoznawczym zajmują się liczni członkowie PTTK. Zamiłowania do gromadzenia przed-

miotów są u tych osób szczególnie silne, gdyż wynikają z podwójnych pobudek: pasji wędrowania i pasji kolekcjonerstwa. Kolekcjonerzy — krajoznawcy gromadzą: okazy geologiczne, wytwory sztuki ludowej, militaria i pamiątki patriotyczne, widokówki i fotografie, mapy, foldery, przewodniki, plakietki i odznaki, ekslibrisy, znaczki pocztowe itp. Zbiory krajoznawcze są dla posiadacza zarówno pamiątkami, jak i formą dokumentacji, przyczyniają się także do poszerzenia wiedzy o kraju. Gromadzenie zbiorów o treści krajoznawczej spełnia też inne wartościowe cele — chroni przed zniszczeniem i zapomnieniem przedmioty kultury materialnej, związane z obyczajowością, z różnymi dziedzinami życia.

Spółeczny charakter uczestnictwa w PTTK sprawia, że zbiory służą nie tylko osobiście kolekcjonerom, ale są również wykorzystywane dla potrzeb społeczeństwa. Istnieją w tym zakresie tradycje, sięgające początku XX wieku. Zbiory gromadzili prekursorowie PTTK, wybitni działacze, pozyskując do współpracy naukowców oraz całe grupy osób m.in. młodzieży. W wyniku tej działalności zorganizowano przed II wojną światową 25 muzeów; niektóre z nich zapoczątkowały utworzenie muzeów państwowych i regionalnych.

Ponadto zbiory, które posiadają członkowie i jednostki organizacyjne PTTK, służą też do pokazów na wykładach i prelekcjach do organizowania ekspozycji na imprezach, wzbogacając pracownie krajoznawcze i wnętrza lokali. W ten sposób kolekcjonerstwo krajoznawcze jest elementem programowym w PTTK o dużym znaczeniu kulturowym.

Dwutygodniowy obóz wędrowny młodzieży SKKT przemierza szlak polskiego wybrzeża.

Fot. Fryderyk Kresmer

Kolekcjonerom patronuje Komisja Krajoznawcza ZG PTTK, Podkomisja Kolekcjonerstwa Krajoznawczego, która organizuje liczne pokazy, wystawy, narady problemowe oraz wydaje publikacje.

PUBLICYSTYKA KRAJOZNAWCZA

W marcu 1980 r. powstał w Poznaniu Wielkopolski Klub Publicystów Krajoznawczych, pierwsze w kraju gremium zrzeszające osoby parające się twórczością pisarską z dziedziny krajoznawstwa i turystyki. Klub liczy dziś ok. 20 członków — autorów przewodników turystycznych z terenu Wielkopolski i Pomorza Zachodniego. Z inicjatywy klubu i przy czynnym poparciu Komisji Krajoznawczej PTTK od 1983 r. odbywają się ogólnopolskie spotkania autorów publikacji krajoznawczych, wydawców i działaczy krajoznawczych, noszące nazwę Forum Publicystów Krajoznawczych (2, 3, 4, 5). Bierze w nich udział każdorazowo ok. 100 osób z całego kraju. Autorami wygłaszanych referatów są pracownicy naukowcy oraz twórcy i animatorzy publicystyki krajoznawczej. Tematyka spotkań poświęcona jest ściśle określonym zagadnieniom (1983 — formie i treści wydawnictw krajoznawczych (2), 1985 — kartografii w przewodnikach turystycznych (3), 1987 — rolnictwu w publicystyce krajoznawczej (4), 1989 — przyrodzie w publikacjach krajoznawczych (5). Spotkania te w znacznym stopniu zintegrowały środowisko publicystów, pozwalają na wymianę doświadczeń, a poprzez kontakty z wydawcami wpływają na kształtowanie polityki wydawniczej.

W czasie II Forum w Pszczewie w woj. gorzowskim powstał Ogólnopolski Klub Autorów Literatury Turystycz-

nej i Krajoznawczej będący formalnie Klubem Stowarzyszenia Autorów Polskich, a działający przy współpracy programowej z PTTK. Z inicjatywy tego Klubu m.in. przyznawane są roczne nagrody Prezesa ZG PTTK za najlepszą książkową publikację krajoznawczą.

Na spotkaniach Forum, a także na sejmiku przedkongresowym jesienią 1988 r. w Tucznie (10), w referatach i dyskusjach omawiano zarówno sprawy warsztatowe publicystów, jak i sprawy związane z funkcją, treścią i formą książek krajoznawczych. Spotkania te stały się inspiracją do badań naukowych nad wydawnictwami krajoznawczymi i potrzebami w tym zakresie. Badanie nad czytelnictwem książek krajoznawczo-turystycznych (11) przeprowadzone w bibliotekach publicznych paru województw wykazały, że zainteresowanie tego typu publikacjami jest bardzo duże. Z książek krajoznawczych korzysta 62,3% czytelników wypożyczających książki w bibliotekach. W badaniach tych bibliotekarze stwierdzali także, że niedostateczna jest liczba tytułów wydawniczych krajoznawczych publikacji o charakterze regionalnym.

Wygłoszone na spotkaniach — Forum Publicystów Krajoznawczych referaty po raz pierwszy dawały teoretyczne podstawy dotyczące systematyki, formy i treści literatury przewodnikowej.

Andrzej Gordon w swym referacie (2) tak określił rolę wydawnictw krajoznawczo-turystycznych:

„Dla krajoznawczego programu turystyki szczególne znaczenie mają jednak przewodniki. Zawierają w sobie ideowe posłanie autora, opierające się na prezentowanych lub aprobowanych przez niego wartościach poznawczych, kulturowych, a także moralnych i społeczno-politycznych. W tradycji polskich przewodników znakomitym przykła-

dem są pozycje „Naszego Kraju” czy „Wędrówek po kraju” Aleksandra Janowskiego, do dziś frapujące, pełne uczucia i mądrości przewodniki dr. Mięczysława Orłowicza, górskie książki Jana Alfreda Szczepańskiego i Władysława Krygowskiego. Wszystkie zawierają głębokie treści patriotyczne i społeczne. Wszystkie pisane są z pozycji człowieka pragnącego przekazać skarby odnalezione w trakcie turystycznej wędrówki z krajoznawczych poszukiwań...

... Dzięki Kolegom z Wielkopolski zbiera się po raz pierwszy ogólnopolskie gremium autorów publikacji krajoznawczych poświęcone kulturotwórczej roli przewodników turystyczno-krajoznawczych. Jest to zdarzenie, którego znaczenia nie sposób nie docenić. Debatać będziemy nad funkcjami społeczno-kulturowymi przewodników i innych wydawnictw krajoznawczych oraz nad sprawami warsztatowymi. Poznzańskie forum jest nowym zjawiskiem w sferze polskiej kultury. Spotykają się bowiem ludzie, którzy w poważnej mierze:

- kształtują aktywność kulturową, wyobraźnię i wrażliwość społeczną;
- stymulują zainteresowania i postawy krajoznawcze;
- umacniają postawy patriotycznej powinności wobec Ojczyzny;
- wpływają na kształt i oblicze polskiej turystyki.

... Przewodniki mogą i powinny inspirować tę grę wyobraźni. Muszą też uczyć patrzeć, słuchać i odczuwać, uczulać na piękno krajobrazu i przyrody, na nasze miejsce w środowisku, na jego przemiany i zagrożenia. Kształtowanie wrażliwości to nie tylko odślanianie własnych przeżyć estetycznych. To również wrażliwość na krajobraz, przyrodę; na inność i na innych. Z tego rodzić się powinny postawy ochrony przyrody. Warto pokazać „swoją” ścieżkę wę-

drowki, zachęcić do zobaczenia czegoś tak a nie inaczej, ale trzeba też zwrócić uwagę na ludzi danego regionu, ich życie i ich pragnienia. Przedmiotem wrażliwości krajoznawczej nie mogą być wyłącznie przedmioty kultury materialnej, zabytki sztuki i techniki.”

W kwestii formy i treści przewodników wypowiedział się Jacek Kolbuszewski (2) stwierdzając m.in:

...„W sensie teoretycznoliterackim przewodnik jest jednym z gatunków literatury stosowanej, której znamioną osobą jest wyraźna dominacja funkcji praktycznej nad estetyczną. W związku z jego przeznaczeniem użytkowym i literacką genezą (tj. pochodzeniem od użytkowych i artystycznych tekstów podróźniczych) przewodnik jest więc partyturą zachowań i struktur czynnościowych, sugerowanych odbiorcy w konkretnych sytuacjach wykorzystywania jego tekstu. Mówiąc inaczej, przewodnik jest tekstem (w sensie bibliologicznym jest to zazwyczaj druk zwarty, książka lub broszura) o charakterze informacyjno-instruktywnym; zastępczo, ale i suwerennie, wypełniającym rolę „osobowego” przewodnika, tj. człowieka prowadzącego wycieczkę.

Jako owa partytura zachowań i struktur czynnościowych przewodnik wskazuje jego użytkownikowi czynności, jakie powinien wykonać, aby dobrze (korzystnie dla siebie) wypełnić rolę turysty, sugerując zarazem korzystne dla niego formy zachowań związane z tzw. „przeżywaniem” pewnych zjawisk napotkanych w toku wędrówki.

Bez względu jednak na to, czy przewodnik odznacza się dominacją elementów struktur czynnościowych czy zachowań kulturowych, narratorem (podmiot mówiący) — z reguły słusznie w tym wypadku utożsamianym z kategorią autora osobowego — jest informator (ktoś, kto przekazuje owe wiado-

mości i dyrektywy) o niezawodnie wysokich kompetencjach merytorycznych. Jest więc narrator tekstu przewodnikowego narratorem bezwzględnie autorytatywnym, godnym zaufania i wygłaszającym zdania prawdziwe, przy tym dobierane tak, by były korzystne dla użytkownika tekstu. Oznacza to, iż przewodnik funkcjonuje na zasadzie „tekstu objawionego” — i w tym sensie przypomina szkolny podręcznik, także nastawiony na głoszenie prawdy. Oznacza to również, iż wśród strategii realizowanych przez przewodnik mieszczą się także — mniej czy więcej uzewnętrzniane, ale zawsze obecne — aspekty dydaktyczne.

Czym by mógł być i czym powinien być idealny przewodnik? Chyba przede wszystkim książką, ukazującą konkretną wizję świata takiego, jakim go widzi autor — i tak go rozumiejąc, chciałby go ukazać użytkownikom swego tekstu. Dlatego zjawiskiem z pewnością negatywnym jest w przewodnikach zacieranie się śladów autorskiej indywidualności, dostrzeganej zarówno w treści, jak i formie przewodnika, a nawet w jego językowej ekspresji”.

Na sejmiku przedkongresowym w Tucznie (10) Krzysztof Migoń omawiając miejsce wydawnictw turystyczno-krajoznawczych w literaturze przedstawił refleksje nad charakterem i granicami tej twórczości pisząc m.in.:

....„Granic literatury turystyczno-krajoznawczej nie da się precyzyjnie wytyczyć. Zawiera ona teksty zmieniające się w czasie w swych formach i funkcjach. W ujęciu zawężającym do kategorii tej należą niemal wyłącznie przewodniki turystyczne. W takim też rozumieniu piśmiennictwo to trafia do różnych systemów klasyfikacyjnych, bibliograficznych, dokumentacyjno-informacyjnych i bibliotecznych. W ujęciach szerszych natomiast obejmuje różne posta-

cie literatury informacyjnej (przewodniki, słowniki, encyklopedie), popularnonaukowej i naukowej po literaturę piękną. Jak się zdaje, cechą wyróżniającą całe piśmiennictwo turystyczno-krajoznawcze jest jego charakter użytkowy. Z braku odpowiedniego terminu polskiego posłużymy się niemieckim „Sachbuch” (książka o rzeczach?, Czesi używają terminu „Venca kniha”) jako najbliższym istocie sprawy. Robert Escarpit stosuje w podobnym znaczeniu termin „książka funkcjonalna”, ale w przyjętym w polskim piśmiennictwie rozumieniu funkcjonalna (tj. pełniąca sprawnie określone funkcje) ma być każda książka niezależnie od treści i przeznaczenia.

Sądzić więc można, że całe piśmiennictwo turystyczno-krajoznawcze da się pomieścić wśród literackich form użytkowych.

Uogólniając zaś różne próby definicyjne możemy wyodrębnić w piśmiennictwie turystyczno-krajoznawczym trzy zasadnicze typy tekstów: 1. informacyjno-podręcznikowe, 2. naukowe, 3. literackie. Nie ma naturalnie między nimi wyraźnych granic, ale dosyć jasno ujawniają się ich podstawowe funkcje: w pierwszym przypadku są to funkcje informacyjne na poziomie informacji faktograficznej, szybkiej, doraźnej, w drugim idzie o informację pogłębioną i przetworzoną, zebraną i przedstawioną metodami naukowymi, pełniącą trwalsze funkcje dokumentacyjne i badawcze, w trzecim wreszcie opisywana rzeczywistość jest przedstawiona za pomocą środków artystycznych i pełni także funkcje estetyczne.

Istniejące dzisiaj typy literatury (książki) turystyczno-krajoznawczej są rezultatem jej długiego rozwoju historycznego. Dlatego interesująca i pożyteczna, także dla współczesnej praktyki tworzenia książki, może być refleksja

teoretyczno-historyczna nad powstawaniem, rozwojem i zanikaniem różnych typów tej literatury, nad jej miejscem w kulturze i społecznej świadomości.

Powstanie klubów zrzeszających autorów książek krajoznawczo-turystycznych, tworzenie podstaw teoretycznych tej grupy działalności, doskonale warsztatu twórczego przebiegało

książek 232 mln). Szacunkowe porównanie liczb wydanych książek krajoznawczych (przewodników i monografii krajoznawczych) przedstawiono w tabeli 1.

Głównymi edytorami książek krajoznawczych są istniejące od 1953 r. wydawnictwo „Sport i Turystyka”, Krajowa Agencja Wydawnicza oraz — szczególnie — powstałe w 1975 r.

Tabela 1
Szacunkowe liczby dotyczące wydanych książek krajoznawczych

Rok	1950 1)	1960 1)	1970 1)	1981 2)	1985 2)	1989 2)	1990 3)
Liczba tytułów	30	45	70	135	110	110	90
Średnia objętość w arkuszach wydawniczych	3,5	5,5	6,5	10,0	9,0	10,5	5,5
Średni nakład w tys. egz.	5,0	7,0	8,0	13,2	17,4	19,0	28,0

U w a g i: 1 — dane wg zasobów biblioteki UAM w Poznaniu

2 — dane wg informacji wydawnictw

3 — dane wg zapowiedzi wydawniczych, w 1990 r. znaczny wzrost kosztów produkcji spowodował ograniczenie wydawnictw, publikowanie tytułów mniejszych objętościowo i w większym nakładzie.

równoległe z ożywieniem działalności oficyn publikujących tego typu książki. Pomimo narastających trudności organizacyjnych (deficyt papieru i tzw. mocy produkcyjnych drukarni), a w ostatnim okresie znacznego wzrostu kosztów, systematycznie wzrastała zarówno liczba wydawanych tytułów książek krajoznawczych, jak i globalna liczba arkuszy wydawniczych, osiągając swoje apogeum w 1989 r.

W latach osiemdziesiątych książki krajoznawcze stanowiły ok. 1% wszystkich wydawanych książek w kraju (w 1985 r. 2,5 mln wydanych książek krajoznawczych, liczba ogólna wydanych

wydawnictwo PTTK „Kraj”, (pierwotnie istniejące jako Zakład Wydawniczo-Propagandowy PTTK). Wydawnictwa „Kraj” oraz „Sport i Turystyka” publikują serie, część tytułów w ramach określonych serii wydawniczych m.in. przewodniki po miastach wojewódzkich, pasmach górskich, miejscowościach wczasowych, parkach krajoznawczych, trasach historycznych. W okresie po 1980 r. wzrastał poziom opracowań autorskich i redakcyjnych oraz wyposażenia kartograficznego. Nie nastąpiły natomiast w ostatnich latach istotniejsze zmiany w poziomie technicznym wydawanych książek (papier, druk,

oprawa). Znamiona poprawy w tej dziedzinie pojawiły się w 1989 r. (m.in. przewodnik „Wielkopolska” wydawnictwa „Sport i Turystyka”). Porównując poziom merytoryczny przewodników z lat sześćdziesiątych i osiemdziesiątych można stwierdzić bardzo znaczne jego podniesienie. Z badań ankietowych przeprowadzonych w 1989 r. wynika, że czytelnicy książek krajoznawczych w następujących proporcjach ocenili ich poziom merytoryczny: bardzo dobry 1,2%, dobry 23,9%, dość dobry 43,0%, dostateczny 26,7%, zły 3,7%.

Dużego znaczenia w popularyzacji krajoznawstwa nabrały periodyki wydawane przez różne agendy PTTK. Wysoki poziom prezentuje miesięcznik krajoznawczy „Gościniec” wydawany przez Wydawnictwo PTTK „Kraj”. 28 tytułów miesięczników i — w większości — kwartalników wydają Zarządy Wojewódzkie, Regionalne Pracownie Krajoznawcze i Oddziały PTTK. Są to wydawnictwa różnej objętości, formatu, poziomu technicznego i wartości merytorycznej. Do ciekawszych należą m.in. „Jantarowe Szlaki” (wydawany przez ZW PTTK w Gdańsku), „Wielkopolska” (ZW PTTK w Poznaniu), Warszawski (Oddział PTTK Warszawa Ochota), „Informacje krajoznawcze” (RPK w Szczecinie), „Na Sieradzkich Szlakach” (ZW PTTK Sieradz), „Jaćwierz” (ZW PTTK Suwałki).

INWENTARYZACJA KRAJOZNAWCZA

Zagadnienie inwentaryzacji obiektów krajoznawczych było w Polsce przedmiotem zainteresowania od początków uprawiania świadomego krajoznawstwa. W sposób bardzo krótki, a zarazem jednoznaczny cel inwentaryzacji krajoznawczej określił współzałożyciel i pierwszy prezes Polskiego To-

warzystwa Krajoznawczego Zygmunt Gloger (1845–1911): „Wszystko co ziemia ta zrodziła winno być zbadane, poznane i utrwalone. W pracach tych winno wziąć udział całe społeczeństwo”. Sprawami inwentaryzacji krajoznawczej zajmowano się w PTTK od lat pięćdziesiątych. Poczynania te miały jednak charakter jednostkowy, lokalny. Dopiero III Kongres Krajoznawczy określił realizację inwentaryzacji krajoznawczej jako jedno z naczelných zadań pracy krajoznawczej w Towarzystwie na najbliższe lata. Prowadzenie inwentaryzacji krajoznawczej zostało też ujęte w uchwałach X, XI i XII Zjazdu Krajowego PTTK.

W 1982 r. podjęto w Komisji Krajoznawczej ZG PTTK działania, których celem było rozpoczęcie szeroko zakrojonej akcji inwentaryzacji krajoznawczej Polski. Przy Komisji Krajoznawczej ZG PTTK powołano specjalny Zespół do Spraw Inwentaryzacji Krajoznawczej Polski, przekształcony w 1985 r. w Podkomisję Inwentaryzacji Krajoznawczej, która koordynuje inwentaryzatorskie poczynania w skali krajowej. Inwentaryzację krajoznawczą Polski rozpoczęto w 1984 r. Do lipca 1990 r. zakończono prace inwentaryzacyjne w 320 gminach.

Podstawowym celem realizowanej obecnie inwentaryzacji krajoznawczej jest uzyskanie pełnych, aktualnych i sprawdzonych informacji o obecnym zasobie oraz stanie obiektów i walorów krajoznawczych na określonym terenie. Uzyskanie dzięki inwentaryzacji krajoznawczej wiarygodnych materiałów stanowi podstawę właściwego zagospodarowania turystycznego terenu, planowanego kierowania ruchem turystycznym, wytyczania kierunków rozwoju zarówno znanych, jak też nowo tworzonych rejonów i miejscowości turystycznych o walorach krajoznawczych,

a także lepszego wytyczania znakowanych szlaków turystycznych. Wyniki inwentaryzacji stanowią ponadto cenne źródło wiadomości dla autorów publikacji krajoznawczo-turystycznych, dla działaczy krajoznawczych i turystycznych przy organizowaniu wszelkiego rodzaju imprez, jako materiały szkoleniowe dla instruktorów krajoznawstwa, przewodników, przodowników i organizatorów turystyki PTTK.

Ważny jest też inny cel działalności inwentaryzatorskiej: oddziaływanie społeczne i wychowawcze, mobilizujące samych krajoznawców-inwentaryzatorów. Inwentaryzacja krajoznawcza jest bowiem swego rodzaju rzeczywistością szkołą patriotycznego wychowania, przyczynia się do silniejszej więzi z własnym regionem, umacnia dumę narodową poprzez bezpośredni i żywy kontakt, jaki inwentaryzator ma z historią, kulturą i przyrodą, wyzwala nowe jakości działania w dziedzinie regionalizmu, dostarcza usystematyzowanej wiedzy o regionie. Realizacja programu inwentaryzacji krajoznawczej w PTTK służy aktywizacji społecznej szerokich kręgów krajoznawców, pozwala też na rozszerzenie i pogłębienie pracy komisji krajoznawczych PTTK, stawiając przed nimi określone zadania organizacyjne i programowe. W minionych latach w pracach inwentaryzacyjnych udział wzięło ok. 1500 osób.

Koordinatorem inwentaryzacji krajoznawczej Polski jest Komisja Krajoznawcza Zarządu Głównego PTTK i Podkomisja Inwentaryzacji Krajoznawczej Polski.

Do zadań tej Podkomisji należą:

- prowadzenie szkolenia przedstawicieli wojewódzkich zespołów do spraw inwentaryzacji krajoznawczej,
- koordynacja i konsultacja realizacji inwentaryzacji na terenie województw,

— przygotowanie redakcyjne wyników inwentaryzacji do druku.

Zasadnicze prace inwentaryzacyjne prowadzone są na szczeblu wojewódzkim. Do ich kierowania zarządy wojewódzkie PTTK powołały wojewódzkie zespoły do spraw inwentaryzacji krajoznawczej. W skład tych zespołów weszli członkowie wojewódzkich komisji krajoznawczych PTTK, instruktorzy krajoznawstwa, przodownicy, przewodnicy.

Zespoły Wojewódzkie koordynują całość działalności inwentaryzacyjnej, mając następujące główne zadania:

— powoływanie grup inwentaryzacyjnych,

— zbieranie niezbędnych materiałów źródłowych,

— opracowywanie zestawu podstawowej literatury niezbędnej do prac przygotowawczych,

— prowadzenie szkolenia inwentaryzatorów dla potrzeb inwentaryzacji krajoznawczej województwa,

— przygotowywanie do druku wyników inwentaryzacji całego województwa lub dodatkowo, wg uznania zespołu wojewódzkiego, poszczególnych gmin.

Podstawy organizacyjne i merytoryczne zawarte są w opracowaniu wydanym przez Zarząd Główny PTTK „Inwentaryzacja Krajoznawcza Polski” (7).

W opracowaniu przedstawiono podstawowe pojęcia inwentaryzacji krajoznawczej, klasyfikację topograficzną i rzeczową inwentaryzowanych obiektów oraz walorów krajoznawczych, metodykę prowadzenia prac inwentaryzacyjnych, a także informacje dotyczące udostępniania wyników inwentaryzacji.

Wybrane zagadnienia inwentaryzacji są przedstawione szerzej w wydawanych od 1987 r. zeszytach materiałów pomocniczych Inwentaryzacji Krajo-

znawczej Polski. Informacje zawarte w zeszytach opracowane na podstawie m.in. dotychczasowych doświadczeń w pracach inwentaryzacyjnych są szczególnie przydatne osobom rozpoczynającym działalność inwentaryzacyjną.*

Zbiory kart inwentaryzacyjnych obiektów i walorów krajoznawczych po zakończeniu toku prac gromadzone są

wraz ze zdjęciami i szkicami w Regionalnych Pracowniach Krajoznawczych lub w innych jednostkach PTTK, które bezpośrednio nadzorowały prowadzenie prac.

Efektom finalnym prac inwentaryzacyjnych są wydawnictwa: inwentarze wojewódzkie i monografie gmin lub miast. Monografie gmin lub miast wydawane są po zakończeniu prac na

Tabela 2

Wybrane informacje dotyczące inwentaryzacji krajoznawczej w 12-tu województwach o najbardziej zaawansowanym toku prac (Stan w dniu 31 XII 1989 r.)

Lp.	Województwo	Liczba zinwent. jedn. adm.	% zinwent jedn. adm.	Liczba zinwent. obiektów	Liczba wykon. zdjęć	Liczb wykon. rys.
1.	Koszalińskie	40	100,0	6098	5236	729
2.	Kaliskie	59	100,0	7520	1438	20
3.	Leszczyńskie	24	74,9	8559	4895	627
4.	Olsztyńskie	25	44,5	1311	1090	3
5.	Włocławskie	18	41,7	1039	45	37
6.	Wrocławskie	18	40,8	10899	12671	479
7.	Poznańskie	26	40,0	5902	1601	479
8.	Zielonogórskie	19	34,5	8849	5296	261
9.	Bydgoskie	13	22,3	1847	1488	64
10.	Katowickie	17	21,5	4256	5583	329
11.	Gdańskie	12	21,0	1363	103	17
12.	Toruńskie	9	18,3	1176	773	119
Ogółem na terenie całego kraju		309	12,3	64861	45400	3564

* Zeszyty materiałów IKP wydane w latach 1987-90: 1. Respondowski Robert: *Przykłady opisów obiektów i walorów krajoznawczych 1987*; 2. Łęcki Paweł, Łęcki Włodzimierz: *Mapy, plany i szkice w dokumentacji inwentaryzacyjnej. 1987*; 3. Lipniacki Wojciech: *Zarys dziejów inwentaryzacji krajoznawczej w Polsce. 1988*; 4. Kicman Wojciech: *Mały słownik dzieł fortyfikacyjnych. 1988*; 5. Maczubski Tadeusz: *Zasady inwentaryzacji krajoznawczej cmentarzy. 1989*; 6. Załęski Jerzy: *Inwentaryzacja obiektów przyrodniczych. 1989*; 7. Załęski Jerzy: *Dokumentacja fotograficzna w inwentaryzacji krajoznawczej. 1989*; 8. Lipniacki Wojciech: *Inwentaryzacja krajoznawcza budowli — 1990.*

terenie danej jednostki administracyjnej — miasta, gminy lub miasta i gminy. Inwentarze wojewódzkie publikowane są po zakończeniu całości prac inwentaryzacyjnych na obszarze województwa.

Stanowią one zapisany w formie skrótowej katalog obiektów i walorów krajoznawczych. W latach 1985 — połowa 1990 ukazały się jako plon inwentaryzacji 24 monografie miast i gmin oraz wybranych grup obiektów: 12 w województwie wrocławskim,

9 w województwie poznańskim, 2 w województwie leszczyńskim i 1 w województwie pilskim. W 1990 r. opublikowane zostały dwa inwentarze wojewódzkie, w których ukończono prace inwentaryzacyjne: woj. koszalińskiego i kaliskiego.

PODSUMOWANIE

Istotnym elementem zmian w formach działalności krajoznawczej ostatnich lat jest znaczne ożywienie form krajoznawstwa twórczego: publicystyki krajoznawczo-turystycznej oraz inwentaryzacji krajoznawczej.

W dziedzinie publicystyki zwiększyła się liczba wydawanych książek krajoznawczych, powstało szereg periodyków krajoznawczych wydawanych przez jednostki PTTK, powstały kluby zrzeszające publicystów krajoznawczych. Podniósł się poziom merytoryczny wydawanych przewodników zarówno pod względem jakości tekstów, jak i wyposażenia w materiał kartograficzny. W ramach działalności klubów publicystów omawiane są sprawy warsztatowe tworzenia książek krajoznawczych, następuje wymiana doświadczeń i bezpośrednie kontakty między autorami i wydawcami.

W szerokim zakresie rozwinęła się działalność na polu inwentaryzacji krajoznawczej. Prace inwentaryzacyjne prowadzone są w ponad 75% województw, ukończono inwentaryzację ok. 15% gmin w Polsce — w tym cał-

kowiec zakończono prace inwentaryzacyjne w dwóch województwach.

Działanie w tych sferach — promocyjnych krajoznawstwa — wywierają istotny wpływ na inne formy działalności krajoznawstwa.

Bibliografia:

1. Denek K.: *Krajoznawstwo i turystyka w wychowaniu dzieci i młodzieży szkolnej „Kraj”*. Warszawa 1990.
2. *Forum publicystów krajoznawczych*. Materiały. PTTK. Poznań — Chodzież 1983.
3. *II Forum Publicystów Krajoznawczych*. Materiały. PTTK, Wielkopolski Klub Publicystów Krajoznawczych. Poznań — Gorzów Wielkopolski 1985.
4. *III Forum Publicystów Krajoznawczych*. Materiały. PTTK, SAP, Wielkopolski Klub Publicystów Krajoznawczych. Poznań 1987.
5. *IV Forum Publicystów Krajoznawczych*. Materiały. PTTK; SAP, Wielkopolski Klub Publicystów Krajoznawczych. Poznań — Żerków. 1989.
6. Harajda R., Harajda Z.: *Raport o działalności krajoznawczej w PTTK 1979–1989*. PTTK. Warszawa 1989.
7. *Inwentaryzacja Krajoznawcza Polski. Założenia programowe i organizacyjne. Wytyczne realizacji*. PTTK. Warszawa. Wyd. 1 — 1983, Wyd. 2 — 1985, Wyd. 3 — 1987, Wyd. 4 — 1990.
8. *Krajoznawstwo w turystyce kwalifikowanej. Materiały sesji popularno-naukowej*. Pod red. Poli Kuleczki. PTTK, Zielona Góra 1986.
9. Lipniacki W.: *Elementy teorii Krajoznawstwa*. PTTK. Szczecin T. 1 — 1985. T. 2 — 1986.
10. *Ogólnopolski Sejmik Krajoznawczy: Książka turystyczno-krajoznawcza. Referaty*. PTTK. Piła — Tuczno — Poznań. 1988.
11. Pisanko J., Kułak A.: *Potrzeby czytelniczej w zakresie wydawnictw o tematyce turystyczno-krajoznawczej*. Wojewódzka Biblioteka Publiczna. Białystok 1990.
12. *Społeczna i kulturalna rola krajoznawstwa*. Materiały sesji naukowej. PTTK. Wrocław 1977.